

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
معاونت توسعه مدیریت و منابع
دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی راهبردی

عنوان گزارش راهبردی

بررسی و شناخت ابعاد و شاخص‌های فرهنگی سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ ج.۱.۱
در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

تهیه و تدوین:
علی اصغر جعفری

گزارش راهبردی شماره ۲۲
دی ماه ۱۳۹۵

چکیده

سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ در ۱۳ آبان ۱۳۸۲ توسط مقام معظم رهبری با هدف رساندن ایران به جایگاه اول منطقه به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی به قوای سه گانه ابلاغ شد. این سند به منظور شکل گیری استنباط واحد در بین اجزای حاکمیت و به عنوان مبنای سیاست های کلی چهار برنامه پنج ساله توسعه کشور (۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴)، جهت گیری های خرد و کلان کشور را در عرصه های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی مشخص کرده و دارای مولفه های متعددی است. از جمله مولفه های فرهنگی سند عبارتند از: جامعه ای مسئولیت پذیر، دارای هویت اسلامی و دیندار، بهبود شرایط فردی و خانوادگی، احساس ارزشمندی، احساس برابری و عدالت.

همچنانکه مشهود است این مولفه های در زمره تعاریف فرهنگ عمومی بوده و بنابراین تحقق آن نه تنها متوجه دستگاههای فرهنگی بلکه متأثر از فعالیت کلیه نهادهای داخلی و نیز شرایط و تحولات بین المللی و خارجی است. بنابراین می بایست شاخص ها، نقش و وظائف هر یک از دستگاهها مشخص شود و انجام این کار نیازمند انجام پژوهش جامع است.

در این ارتباط دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام به عنوان متولی و ناظر اصلی سند چشم انداز ۱۴۰۴، در طی سالیان قبل، ۱۳۳ شاخص کلان فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و امنیتی را احصاء و به دستگاهها برای اجرا ابلاغ کرده است. شاخص های فرهنگی احصاء شده (۲۰ شاخص) در دو بعد: ۱- تحلیلی و نظری ۲- هماهنگی در تولید شاخص ها، دارای اشکالاتی همچون عدم شفافیت، عدم انسجام و... است که در متن گزارش به صورت مبسوط به آنها پرداخته شده است.

از سوی دیگر روح حاکم بر سند، رسیدن به جایگاه اول در سطح منطقه ای طی افق ۱۴۰۴ است. بنابراین تمام دستگاهها فارغ از نقشی که در مورد هر یک از مولفه های فرهنگی و غیر فرهنگی سند دارند، لازم است وفق ساختار فردی و وظایف حاکمیتی متصور برای شان، نسبت به تحقق این موضوع اقدام کنند.

از آنجائیکه وظیفه و ساختار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی محقق کردن تعریف تخصصی فرهنگ است، بخش فرهنگ و هنر لازم است مهمترین شاخص های خود را که قابل مقایسه با کشورهای هدف سند است، مشخص کرده و طی آن مبادرت به رصد خود کند. در این گزارش ضمن برشمردن مهمترین ابعاد، مولفه ها و متغیرهای فرهنگی سند چشم انداز، برخی شاخص های مناسب در این خصوص نیز پیشنهاد داده است.

مقدمه

فرهنگ در بردارنده زبان، عقاید، باورها، عادات، رسومات، معیارها، نمادها، آئین‌ها، مراسم‌ها، و فنون و ابزار آلات و هنرهای هر نسل است، که به آیندگان به ارث می‌رسد (۲۰۰۶، sinence and technology Encyclopedia) از فرهنگ تعاریف متعددی شده است، علت این امر این است که فرهنگ یک مقوله متجانس نیست و شمارزیادی عناصر را در مقوله‌های مختلف از جمله عقاید، عواطف، ارزشها، هدف‌ها، کردارها، تمایلات‌ها و اندوخته‌ها را در برمی‌گیرد..

تقسیم‌بندی‌ها و تعاریف بسیار زیاد و متنوعی در مورد ماهیت، موضوعات و کارکردهای فرهنگ وجود دارد. در یک تقسیم‌بندی کلی فرهنگ به دو سطح قابل تفکیک است.

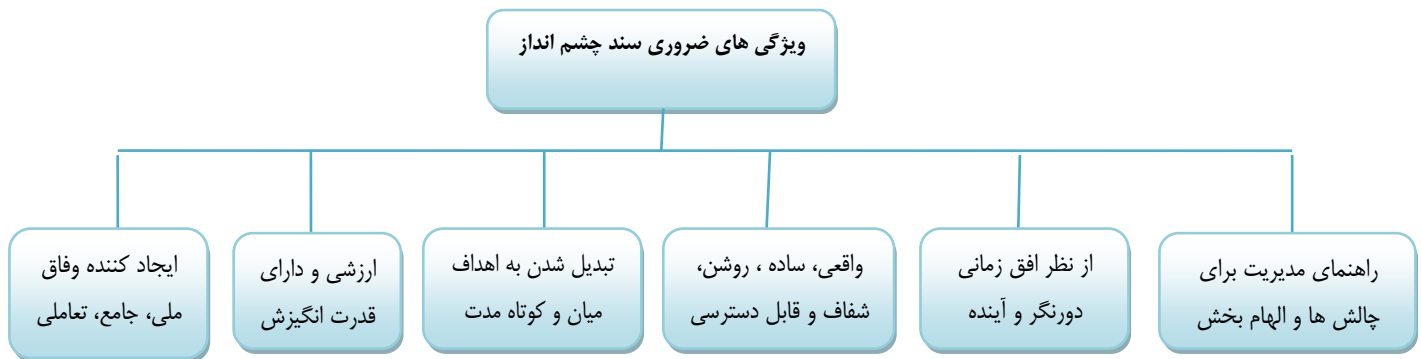
الف) فرهنگ عمومی: فرهنگ عمومی به معنای فرهنگی است که همه‌آحاد جامعه آن را پذیرفته‌اند. در واقع فرهنگ عمومی به معنای مجموعه نیازهای فرهنگی است که عموم آحاد جامعه با آن روبرو بوده و مبتلا به آن می‌باشند. ارزش‌ها، هنجارها، باورها، نگرش‌ها، نمادها و مسایلی از این قبیل در مجموعه فرهنگ عمومی می‌گنجند.

ب) فرهنگ تخصصی: مجموعه اطلاعات تخصصی، که در اختیار صاحبان و هنرمندان عرصه فرهنگ و هنر می‌باشد، فرهنگ تخصصی را تشکیل می‌دهند. از مصادیق این فرهنگ می‌توان به انواع هنرهای دیداری و شنیداری همچون نمایشی، سینمایی، تئاتر و موسیقی، انواع هنرهای نوشتاری همچون کتاب و مطبوعات و مجموعه فناوری‌های نوین اشاره کرد.

از مهمترین اهداف توسعه فرهنگی که مورد توافق اکثر کشورهای عضو یونسکو-از جمله ایران - قرار گرفته است می‌توان به موارد همچون؛ تقویت هویت فرهنگی، حفظ میراث فرهنگی، تقویت مشارکت فرهنگی و ارتقای همکاری‌های بین‌المللی اشاره کرد. این اهداف در هر کشور با توجه به ماهیت آن شکلی خاص خواهد یافت. به عنوان مثال تقویت هویت فرهنگی در ایران کاملاً با هویت دینی و اسلامی پیوند خورده است و بینش توحیدی بر تمام شئون و عرصه‌های فردی و اجتماعی حاکم است.

چشم‌انداز عبارت است از آرمان‌های قابل دستیابی جامعه در یک مدت زمان بلند مدت که متناسب به ارزشها و آرمان‌های نظام و مردم تعیین می‌گردد در واقع چشم‌انداز یک نوع نگاه بلند مدت به اهداف آرمانی و بلند پروازانه‌ای است که در بستر زمان تحقق می‌یابد چشم‌انداز به مثابه روح در کالبد طرح و برنامه‌هاست و با ایجاد یک تصویر ذهنی به

ترسیم آینده طرح ها و برنامه ها می پردازد. " نی نوس " معتقد است یک چشم انداز خوب چشم اندازی است که مبتنی بر واقعیات ، جذاب و قابل وثوق باشد. ویژگی های ضروری سند چشم انداز مطابق الگوی زیر این گونه است.

محورهای اساسی سند چشم انداز و جایگاه فرهنگ در آن

سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ برای اینکه بین اجزای حاکمیت استنباط واحدی شکل بگیرد ترسیم و تدوین شد. (ستاری فر، فصلنامه همشهری اقتصاد، شماره ۲۱۲، بهمن و اسفند ۱۳۹۲). این سند مطابق اصل ۱۰۶ قانون اساسی در ۱۳ آبان ۱۳۸۲ به عنوان مبنای سیاست‌های کلی چهار برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی کشور از سال ۱۳۸۴ تا سال ۱۴۰۴ از سوی رهبر انقلاب اسلامی به رؤسای قوای سه‌گانه‌ی کشور و مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ گردید. مهم‌ترین سند بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران از آن رو اهمیت دارد که دولت‌ها همواره نسبت به تطابق برنامه‌های خود با اهداف آن دقت نظر داشته باشند.

فرهنگ مهم‌ترین متغیر تاثیرگذار در فرایند شکل دهی، تحقق اصول ، اهداف و رسالت های مندرج در یک سند چشم انداز محسوب می شود. فرهنگ و اهداف فرهنگی در سند چشم انداز هم زمینه و هم هدف محسوب می شوند. تا زمانی که فرهنگ کشور متناسب با اهداف توسعه اصلاح، تکمیل و پالایش نشود، سایر اهداف همچون اهداف اقتصادی، علمی، سیاسی و اجتماعی سند چشم انداز حاصل نمی‌شود، و تا زمانی که این اهداف تامین نگردد، اهداف غایی و نهایی جمهوری اسلامی که اهداف و آرمان‌های فرهنگی است به دست نمی‌آید.

چشم انداز ۱۴۰۴ جهت گیری خرد و کلان کشور را در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، امنیتی و دفاعی را در بر می‌گیرد و نه فقط به پیش‌بینی آینده بلکه به خلق آینده‌ای مطلوب و مناسب می‌نگرد. این سند به عنوان نقطه عطفی در راهبردها و سازماندهی حرکت کلی کشور، افق پیش روی همه قوا، دستگاهها، نهادها و مردم در فضای ۲۰ ساله آینده را به تصویر می‌کشد.

اهدافی که در چشم انداز تعریف شده است را می‌توان به سه گروه کلی تقسیم نمود: ۱- اهداف اقتصادی ۲- اهداف سیاسی ۳- اهداف فرهنگی. صرف نظر از دو هدف دیگر در اهداف فرهنگی سند چشم انداز، هویت اسلامی و انقلابی و الهام بخش بودن در جهان اسلام ناظر بر ویژگی های فرهنگی ایران و شهروندان ایرانی 1404 است. چشم انداز 1404 در واقع از بعد فرهنگی در پی دستیابی به اهداف انقلاب اسلامی است.

با توجه به هدف گیری کلان سند چشم انداز که برآنست ایران را در سال ۱۴۰۴ در صدر منطقه بنشانند و به عنوان یک کشور پیشرو در عرصه علم و فن آوری تبدیل نماید، نیاز به فرهنگی درخور و توانمندی است که امکان گشایش اساسی و تحولات مورد دلخواه را فراهم آورد. در سند چشم انداز ((ایران کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلاب در جهان اسلام و با تعامل سازنده و موثر در روابط بین الملل (سند چشم انداز، ۱۳۸۲) برای رسیدن به این اهداف اساسی، نهادهای فرهنگی به طور بالقوه یکی از محوری ترین و تعیین کننده ترین نهادها در تحقق اهداف سند چشم انداز محسوب می‌شود، ایفای نقش مناسب در این زمینه مستلزم دارا بودن رهنمودها و خطوط کلی در قالب برنامه جامع توسعه فرهنگی است. همچنین دستیابی به اهداف فرهنگی سند چشم انداز بیش از هر چیز نیازمند برنامه ریزی صحیح و گسترده و درک کامل نیروهای انسانی از جمله مدیران سطح کلان و مدیران میانی و نهایتاً تمام مدیران فرهنگی از اهمیت مقولات فرهنگی در این سند است.

از آنجائیکه دستگاههای متعددی در حوزه فرهنگ به فعالیت مشغول هستند و هر یک از آنها به نحوی در این زمینه به سیاست گذاری، برنامه ریزی و اجرای فعالیت های فرهنگی می پردازند، همچنین با در نظر گرفتن این موضوع که سند چشم انداز یک سند مهم کلان و فرابخشی است که برای حوزه های مختلف اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تدوین و ابلاغ شده است بنابراین مشخص شدن سهم، نقش و وظیفه هر یک از نهادها و سازمان های فرهنگی در تحقق اهداف غایی سند حائز اهمیت است.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی یکی از مهمترین دستگاههای فرهنگی و به عبارتی شاید بتوان گفت تنها متولی رسمی فرهنگ تخصصی در کشور محسوب می شود. بنابراین سطح توقعات از این وزارت خانه در تحقق اهداف و شاخص های فرهنگی اسناد بالا دستی از جمله سند چشم انداز همواره بالاست و به همین نسبت میزان درخواست رصد و پایش شاخص های محقق کننده این سند مهم از سوی مرجع بالا دستی و ناظر این سند نیز بالاست. برای شفاف کردن وضعیت ابعاد جایگاه و نقش وزارت خانه در تحقق شاخص ها و اهداف مندرج یا تدوین شده سند چشم انداز، در این گزارش، موضوعات اصلی سند در ۶ محور اساسی زیر ارائه می شود:

- ۱- ترسیم هدف نهایی سند و ابعاد اساسی آن
  - ۲- شناسایی و تشخیص متغیرهای فرهنگی سند
  - ۳- هماهنگی برنامه های توسعه کشوری با اهداف سند چشم انداز در بخش فرهنگی
  - ۴- طراحی یک پلان عملیاتی
  - ۵- فرهنگ سازی و بسترسازی
  - ۶- تدوین شاخص های مناسب برای هر یک از متغیرها بر اساس مبانی تئوریک و ارزشی و تعیین منطق، نحوه محاسبه روش جمع آوری داده ها و مقاطع سنجش و اندازه گیری شاخص های فرهنگی
- پس از آن پیشینه عملکردی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در این زمینه تبیین و سپس نحوه ی عمل مرجع بالادستی (کمیسیون امور نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام) در این خصوص ارائه و در نهایت راهکارهایی برای ترسیم وضع مطلوب شاخص های وزارت خانه در سند چشم انداز بیان می شود.

محورهای اساسی سند چشم انداز و جایگاه فرهنگ در آن

محورهای اساسی و مولفه های اصلی چشم انداز را می توان به شکل های مختلف تقسیم بندی کرد. به عنوان مثال در یک تقسیم بندی ابعاد سند به چهار بعد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی قابل تقسیم است. که هر بعد دارای مولفه ها و متغیرهایی است. بعد فرهنگی سند مشتمل بر مولفه ها، کارکردها و متغیرهایی به شرح جدول زیر است

متغیرها	مولفه ها	کارکردها	بعد اساسی سند چشم انداز
فعال، مسئولیت پذیر، رضایت مند،	آزادی، دینداری، بهبود	احساس عدالت، امنیت،	فرهنگی

آزادی، بهبود و آسایش و همبستگی اجتماعی	فردی، خانواده، احساس ارزش های اجتماعی، احساس برابری و عدالت	برخوردار از وجدان کاری اخلاقی و ارزش های اسلامی، ملی و انقلابی، برابری و توسعه همه جانبه
--	---	--

بعضی از مولفه و متغیرها را می توان در دو یا سه بعد قرار داد لیکن احصاء مولفه و متغیرهای در هر بعد، چارچوب راهنمایی برای هدف گذاری و سیاستگذاری در هر بعد را فراهم می آورد. تحول اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی برای رسیدن به چشم انداز مستلزم آن است که مولفه ها و متغیرهای اصلی این نظام ها به صورت سیستمی و منسجم و متعامل دیده شود. در مورد جامع و مانع دیدن این ابعاد و تقدم و تاخر و اهمیت هر یک از این ابعاد، نظریه ها و مدل های بسیاری ارائه شده است. اما به نظر می رسد بعد فرهنگی به علت انعکاس ارزشها و باورهای مشترک اعضای جامعه از اهمیت و تقدم ویژه برخوردار است. چرا که ارزشها و باورها هستند که به اهداف جامعه و طراحی و استقرار ساختارهای اجتماعی و سیاسی جهت می دهند و به تعبیر دیگر بار اصلی سند چشم انداز بر دوش نظام فرهنگی کشور است، چرا که این نظام است که باید زمینه ساز تحولات عظیمی باشد.

-ترسیم وضع موجود جایگاه سند چشم انداز در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

مهمترین کارکرد اسناد راهبردی در یک نظام بزرگ و پیچیده ایجاد همسویی است؛ چراکه دولت ها برای حل پیچیدگی پیش روی خود به تجزیه پرداخته اند. دو تن از محققان برای تبیین مفهوم همسویی از استعاره ی مسابقه ی قایقرانی استفاده کرده اند که چگونه اجرای تاکتیک های مستقل و جداگانه از سوی هر پاروزن در مسابقات قایقرانی که هر قایق چند پاروزن داشته، علی رغم توانمندی هر کدام از اعضای تیم در نهایت وضع نامطلوبی ایجاد کرده و منجر به شکست شده است. کاپلان، رابرت و نورتون (1386) نقش آفرینان عرصه ی دولت ها نیز همانند پاروزنان قایق هستند. زمانی می توان انتظار موفقیت داشت که تلاش های آن ها هم راستا باشد.

با توجه به آنچه که بیان شد و توجه به اهمیت جایگاه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در بین حوزه ها و نهادهای مسوول فرهنگی به خصوص در حوزه فرهنگ تخصصی، جایگاه سند چشم انداز در مجموعه سیاست ها، اهداف، برنامه ها و فعالیت های وزارت خانه حائز اهمیت می باشد. برای اینکه بتوان تصویری واقعی از جایگاه سند در مجموعه اهداف، سیاست ها، راهبردها و برنامه های وزارت خانه ترسیم کرد می بایست به واکاوی وضعیت ۶ سوال اساسی در این مورد پرداخت:

- ۱- آیا به اهداف فرهنگی سند در مجموعه سیاست ها، اهداف، برنامه ها و فعالیت های وزارت خانه پرداخته شده یا می شود؟
  - ۲- متغیرها و مولفه های فرهنگی سند در مجموعه سیاست ها، اهداف، برنامه ها و فعالیت های وزارت خانه شناسایی شده و دارای چه جایگاهی می باشد؟
  - ۳- آیا در اسناد برنامه های توسعه شامل برنامه های چهارم، پنجم و ششم توسعه که توسط وزارت خانه تدوین شده اند به شاخص ها و متغیرهای فرهنگی سند توجه کافی شده است؟
  - ۴- آیا یک پلان عملیاتی برای اجرای الزامات فرهنگی سند در وزارت خانه طراحی شده است؟
  - ۵- آیا فرهنگ سازی و بستر سازی جهت اجرای الزامات، متغیرها، مولفه های و شاخص های فرهنگی سند فراهم شده است؟
  - ۶- آیا شاخص های مناسب و اختصاصی برای اندازه گیری و سنجش میزان عملکرد وزارت خانه در بعد فرهنگی سند طراحی شده است؟
- در ادامه گزارش پاسخ ۶ سوال فوق تبیین و سپس پیشینه موضوع در وزارت خانه و نحوه ی عمل نهاد بالادستی و ناظر این موضوع-مجمع تشخیص مصلحت نظام- در این خصوص بررسی می شود.

۱- ترسیم هدف نهایی سند و ابعاد اساسی آن

اهداف نهایی سند چشم انداز رسیدن به توسعه در تمامی ابعاد آن از جمله بعد فرهنگی است. در سند چشم انداز ویژگی های ایران توسعه یافته ترسیم شده است. ابعاد اساسی که باید برای رسیدن به این هدف کلی مد نظر قرار گیرد، همان طور که قبلا نیز اشاره شده است متفاوت است. به عنوان مثال در بعد اقتصادی، ایران آینده رشد یافته، دارای اشتغال کامل و سطح درآمد بالا، در بعد سیاسی، فعال و موثر درجهان اسلام و دارای تعامل سازنده باجهان و در بعد سیاست داخلی مستقل و برخوردار از امنیت همه جانبه، در بعد اجتماعی، برخوردار از رفاه و عدالت اجتماعی و سرمایه اجتماعی بالا، و به لحاظ علمی جامعه دانایی محور و پیشرفت خواه و برخوردار از تکنولوژی پیشرفته و پیشگام در جنبش نرم افزاری مد نظر است. اما به لحاظ فرهنگی می توان برای سند ابعاد زیر را متصور شد:

- تربیت انسان مومن و متعهد نسبت به جامعه

- تربیت انسان فعال و اثر بخش

- جامعه ای فعال، موثر، مسئولیت پذیر، دین باور، رضایتمند و علاقمند به نظام اسلامی

گرچه بیشتر این ابعاد به مباحث فرهنگ عمومی بر می گردد اما باید گفت که در مجموعه سیاست ها، اهداف، برنامه ها و فعالیت های وزارت خانه این ابعاد دارای جایگاه مهم هستند و مسوولان ، مدیران و بدنه کارشناسی وزارت خانه نیز به آنها اهمیت می دهند.

۲- شناسایی و تشخیص متغیرهای فرهنگی سند

با مطالعه و تجزیه و تحلیل سند چشم انداز می توان متغیرهای فرهنگی ای را که عمدتاً باید توسط نظام فرهنگی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی محقق شود، شناسایی کرد. از آنجا که شناسایی این متغیرها به صورت های مختلف ممکن است صورت گیرد. در یک بررسی اجمالی می توان مهمترین متغیرهای فرهنگی سند را به شرح زیر بیان کرد.

الف- رشد فرهنگ ب- رسیدن به توسعه ای مناسب با مقتضیات فرهنگی و هویت اسلامی و انقلابی ج- رسیدن به موفقیت الهام بخش در منطقه د- برخورداری از آزادی های مشروع ه- ایجاد جامعه ای مفتخر به ایرانی بودن و- ایجاد جامعه ای مسئولیت پذیر ز- ایجاد جامعه ای ایثارگر، مومن، و رضایتمند ح- مردم سالاری دینی ط- نهاد مستحکم خانواده ی- ایجاد فرصت های برابر فرهنگی ک- برخورداری از وجدان کاری ل- جامعه نو اندیش و اخلاق مند م- حفظ کرامت انسان

(برگرفته از مقاله دکتر محسن فرمیپنی فراهانی با عنوان بررسی راهبردها و راهکارهای تحقق اهداف فرهنگی در سند چشم

انداز، سال ۱۳۹۲)

نگاهی به موارد فوق نشان می دهد برخی از این متغیرها همچون؛ جامعه ای متکی به اصول اخلاقی و ارزشهای دینی ملی و انقلابی ، حفظ کرامت انسان، جامعه ای مسئولیت پذیر و مومن، تربیت انسان فعال و مسئولیت پذیر، نهاد مستحکم خانواده و... تنها متولی تحقق آنها نهادهای فرهنگی نمی باشند بلکه همکاری سایر حوزه ها بویژه نهادهای آموزشی و نظام تعلیم و تربیت را می طلبد. برخی از اهداف هم در چند بعد قابل طرح است و ماهیتی بین بخشی دارند و برای تحقق آن در تلاش در ابعاد مختلف همچون سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را می طلبد. اما با این وجود، برخی از موارد و متغیرها همچون رشد فرهنگ، رسیدن به توسعه ای مناسب با مقتضیات فرهنگی و هویت اسلامی و انقلابی و... در مجموعه سیاست ها، اهداف، برنامه ها و فعالیت های وزارت خانه لحاظ گردیده مضاعف بر اینکه برای اجرای آنها دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی نیز

تلاش می کند، برای هر یک از این متغیرها دارای برنامه و فعالیت باشد. (شرح اهداف، وظایف و گزارش اقدامات صورت گرفته در دبرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور)

۳- هماهنگی برنامه های توسعه با اهداف سند چشم انداز در بخش فرهنگی

ارتباط منطقی سند چشم انداز و سیاستهای کلی برنامه چهارم سند توسعه به بهترین وجه ممکن در نامه مورخ ۸۲/۹/۱۱ رهبر معظم انقلاب در پی ابلاغ سند چشم انداز ۲۰ ساله به شکل زیر انعکاس یافته است. "... اینک سیاستهای کلی برنامه چهارم که نخستین برنامه دوران بیست ساله است برابر اصل ۱۱۰ قانون اساسی ابلاغ می گردد." که اشاره و تاکید بر در راستا بودن برنامه های توسعه با برنامه های سند چشم انداز است.

در طی ۱۰ سال گذشته که شاهد سپری شدن زمان تدوین و اجرای ۲ برنامه (چهارم و پنجم) از ۴ برنامه توسعه ای که مبنای تحقق سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴ بوده ایم و کار تدوین سند برنامه ششم نیز به اتمام رسیده است، در مجموع وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تلاش کرده که بر مبنای سیاست های ابلاغی مقام معظم رهبری و نیز الزامات سند چشم انداز مجموعه اسناد برنامه ها را تدوین و منتشر نماید اما در مقام عمل باید گفت که به دلیل برخی تصمیمات، سیاست ها و مداخلات غیرضروری، در ارکان تصمیم گیری، دور نمای موفقیت آمیز سند چشم انداز در برنامه های توسعه مبهم می باشد.

۴- طراحی یک پلان عملیاتی (برنامه های اجرایی)

از منظر صاحب نظران اجزای یک چشم انداز الهام بخش با رویکرد فرهنگی، در برگیرنده رسالت ها (missions)، بیانیه چشم انداز (Vision statement)، بیانیه ارزشها اهداف بلند مدت و کوتاه مدت (goals and objectives)، استراتژی ها و تاکتیک ها (strategies and tactics) و پلان اجرایی (implementation) می باشد (Nichols. ۲۰۰۰)

در صورتی که نتوان براساس چشم انداز و رسالت های آن اقدام به طراحی یک پلان عملیاتی نمود، کارآمدی، واقع گرایی و توان بالفعل چشم انداز به چالش کشیده می شود. نکته مهم این است که اهداف و رسالت های مورد نظر، باید حتماً براساس ارزش ها و باورهای بنیادی همان جامعه و فرهنگ تدوین شود. تصویب و ابلاغ چشم انداز ملی نخستین گام در توفیق کشور به حساب می آید. گام بعدی در این زمینه تهیه برنامه های اجرایی است که در آن واحدهای مختلف موظف به اجرای چشم انداز سازمان خود در راستای سند ملی شوند.

در این زمینه لازم است اهداف کلان سند چشم انداز در بعد فرهنگی به اهداف خرد تری تقسیم شود و این اهداف خرد به صورت زمانبندی، قابل اجرا و مدون گردند و در اختیار سازمان ذیربط قرارگیرند تا مسئولیت هرسازمان مشخص شود.

در این خصوص باید اذعان داشت که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به دلیل لحاظ نداشتن سند چشم انداز در حوزه وزارت خانه و نیز نداشتن سند چشم انداز برای حوزه های مختلف در وزارت خانه، اقدام به طراحی پلان عملیاتی در این باره نکرده است و این یکی از ابعاد مغفول اجرایی شدن سند در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می باشد.

۵- فرهنگ سازی زمینه ساز اجرای برنامه

چشم انداز باید به خوبی و به طریقی الهام بخش به اطلاع تمام دست اندرکاران وزارت خانه (مدیران در سطوح مختلف و کارشناسان) برسد. باید اطمینان حاصل نمود که همه افراد خصوصا افراد اثر گذار و دست اندر کار، چشم انداز سند در زمینه فرهنگی را درک و با جنبه های مختلف آن آشنا شده اند. حمایت اصحاب فرهنگ از چشم انداز بدون اطلاع رسانی و تبیین آن غیر ممکن است. مدیران فرهنگی که چشم انداز را به خوبی تعیین می کنند پیام چشم انداز را در همه فعالیت های خود و در مناسبت های مختلف نشان می دهند. لذا هرچه پیام چشم انداز ساده تر و کوتاه تر باشد، احتمال درک و تحقق آن بیشتر است. جهت تحقق اهداف چشم انداز در بعد فرهنگی، می بایست الزاماتی در وزارت خانه شناسایی شود. این الزامات به شرح ذیل است

الزامات تحقق اهداف چشم انداز در بعد فرهنگی

مغز افزار		سخت افزار		نرم افزار		
دانش	نیروی انسانی	زیر ساخت ها	تجهیزات	فرهنگ سازی	هموارسازی	آمایش سرزمین برنامه ریزی

با توجه به جدول فوق، الزامات تحقق سند چشم انداز در بعد فرهنگی در سطح وزارت خانه را می توان به سه دسته: ۱- نرم افزار، ۲- سخت افزار ۳- مغز افزار تقسیم کرد. در این بین فرهنگ سازی، هموار سازی، آمایش سرزمین و برنامه ریزی در زمره اقدامات نرم افزاری قرار می گیرد. تجهیزات و زیر ساخت را نیز می توان در زیر مجموعه اقدامات سخت افزار قرار داد و سرانجام دانش و نیروی انسانی از جمله اقدامات مغز افزاری محسوب می گردد. نقش مدیریت برای برنامه ریزی، ساماندهی، هدایت، هماهنگی و کنترل فعالیت ها حیاتی است. چرا که این مهم (تحقق سند چشم انداز) جز در

سایه گسترش هوشمند و درایت مدیران کلان و خرد جمعی محقق نمی شود. برای تحقق اهداف چشم انداز در زمینه فرهنگی و ایجاد تعهد در مدیران و بدنه کارشناسی توجه به موارد زیر امری ضروری به نظر می رسد.

روش های جلب پشتیبانی و حمایت از چشم انداز								
حمایت از متعهدان به چشم انداز جدید	ثبات رفتاری در قبال چشم انداز	به دنبال پذیرش چشم انداز	نشان دادن این که تحقق چشم انداز به نفع همه است	تشویق دیگران به بیان چشم انداز بخش فرهنگ	تقویت مشارکت	تبیین ساده و روشن الزامات، مولفه ها و متغیرهای سند	جلب توجه تمامی کارکنان به این موضوع	اقدام برای کاهش عدم اطمینان نسبت به چشم انداز

در چشم انداز در راستای فرهنگ سازی باید در افراد ایجاد انگیزه نماید به طوری که همه آن را بپذیرند و از آن حمایت کنند و زمینه را برای مشارکت تمامی یاران و اصحاب فرهنگی فراهم آورد. با توجه به آنچه که بیان شد به نظر می رسد وزارت خانه در خصوص الزامات برشمرده نرم افزاری، سخت افزاری و مغز افزاری به صورت جدی وارد عمل نشده به نحوی که بیشتر کارکنان و بسیاری از مدیران با نقش و جایگاه سند چشم انداز در وزارت خانه بیگانه هستند.

۶- تدوین شاخص های مناسب برای هر یک از متغیرهای فرهنگی بر اساس مبانی تئوریک و

ارزشی

شاخص ها باید کاملا منطبق با هدف (متغیرها) در چارچوب نظام ارزشی کشور و با مبانی تئوریک غنی و مستدل انتخاب شوند. با کمک این شاخص ها می توان میزان موفقیت سیاست ها و تحقق اهداف را مورد سنجش قرار داد و از طرف دیگر انتخاب غلط شاخص ، آغاز سیکل معیوبی است که رهایی از آن بسیار سخت و دشوار می باشد.

بدین لحاظ لازم است شاخص های مناسب براساس مبانی تئوریک و ارزشی جامعه انتخاب و یا ساخته شود و سپس شاخص ها توسط مراجع ذیصلاح برای ایجاد وفاق و همدل تصویب شود. این شاخص ها باید کاملا با اهداف و ویژگیهای سند چشم انداز در زمینه ی فرهنگی منطبق باشد.

در بخش بعدی گزارش به صورت مبسوط به موضوع شاخص های سند در وزارت خانه پرداخته می شود. اما آنچه که می توان به طور قطع گفت اینست که وزارت خانه در خصوص شاخص های اختصاصی سند چشم انداز تا کنون اقدام بهینه و خاصی را صورت نداده است.

۷- تعیین منطق، نحوه محاسبه، روش جمع آوری داده ها و مقاطع سنجش و اندازه گیری شاخص های

فرهنگی

بر اساس مدل های پایش ارزیابی، لازم است برای هرمتغیر در نظر گرفته شده برای اهداف فرهنگی گام های زیر برداشته شود.

۱- تعریف شاخص ۲- استدلال و منطق شاخص (Rationale) و ارتباط شاخص با اهداف اجرایی و آرمانی ۳- نحوه محاسبه ۴- برنامه آماری مورد استفاده و روش جمع آوری داده ها ۵- مقاطع سنجش و اندازه گیری اما به دلیل عدم ورود جدی وزارت خانه به مبحث شاخص ها، موضوع نحوه محاسبه، روش جمع آوری داده ها و مقاطع سنجش و اندازه گیری شاخص ها مورد غفلت واقع شده است.

- بررسی سابقه و پیشینه موضوع در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان یکی از نهادها و دستگاههای فرهنگی کشور وظیفه سیاست گذاری، برنامه ریزی، حمایت، هدایت و نظارت بر فعالیتهای فرهنگی و هنری را برعهده دارد. همچنین وزارتخانه علاوه بر وظائف فوق الذکر، به عنوان متولی اصلی تولید، توزیع و انتشار شاخص های فرهنگی و هنری و یکی از مراجع رسمی تولید آمارهای حوزه فرهنگ و هنر شناخته می شود، بنابراین باید در تعامل با نهادهائی همچون مرکز آمار ایران، شورای عالی انقلاب فرهنگی، دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور و سایر دستگاههای فرهنگی، در این احصاء، تولید و انتشار شاخص های اسناد بالادستی ایفا کننده نقش و وظیفه خود باشد.

یکی از این اسناد بالادستی، سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ است. دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام- کمیسیون چشم انداز و امور نخبگان - به عنوان متولی و ناظر بر شاخص های این سند مهم، در سال ۱۳۸۹ شاخص های پایش و ارزیابی سند را به صورت آزمایشی و پیشنهادی مصوب و ابلاغ کرد. این کمیسیون با هدف سنجش میزان تحقق شاخص ها و اهداف مصوب، هر ساله در تعامل و مکاتبه با دستگاههای متولی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، این مهم را از دستگاهها درخواست کرده است. همچنین این کمیسیون در سال ۱۳۹۰ شاخص ها را مورد بازبینی و پالایش قرار داد و در همان سال ۱۱ شاخص فرهنگی سند چشم انداز مرتبط با وزارتخانه را ابلاغ کرد که عبارتند از: ۱ و ۲- سرانه شمارگان و سرانه عناوین کتب منتشره ۳- مردم سالاری دینی ۴-

میزان پایبندی به احکام اسلامی ۵- مفتخر به ایرانی بودن ۶- رضایتمندی مردم ۷- انضباط اجتماعی و ارزشهای

اخلاقی ۸- سازگاری اجتماعی ۹- استحکام خانواده ۱۰- پایبندی به ارزشهای ملی و هویت ملی، ۱۱- الهی بخش و

موثر بودن در جهان اسلام.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از سال ۱۳۸۷ به صورت جدی در تعامل با معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور وقت و نیز دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام موضوع شاخص های فرهنگی سند چشم انداز را در دستور کار قرار داد.

در سال ۱۳۸۷ طی مکاتبه ای دلائل عدم اجرائی شدن شاخص های احصاء و ابلاغ شده را به صورت مبسوط و در ۶ بند به معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی وقت اعلام می نماید. طی سال های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ وزارت خانه در پاسخ به شاخص های اعلام شده از سوی دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت اعلام می دارد که این شاخص ها نیازمند بازنگری مجدد با حضور نهادهای اصلی این بخش می باشد همچنین در طی سالهای ۱۳۹۰ تاکنون و در پی ابلاغ شاخص های فرهنگی ۱۱ گانه فوالذکر مرتبط با وزارتخانه و نیز بر اساس ماده ۵ آئین نامه نظارت بر شاخص های فرهنگی و هنری سند چشم انداز که اشعار می دارد : "به کلیه دستگاهها موظفند گزارشهای ادواری شامل سالانه و پنجساله خود را از نحوه اجرای سیاست های کلی و میزان تحقق آنها بر اساس شاخص ها و نماگرها تهیه و به مجمع ارسال نمایند"، کمیسیون چشم انداز و امور نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام همواره بر مبنای وظیفه ذاتی و قانونی فوق الذکر طی مکاتبات هرساله، درخواست ارائه گزارش از ۱۱ شاخص فوق الذکر مرتبط با وزارتخانه را کرده است.

پاسخهای ارائه شده وزارتخانه از سال ۱۳۹۱ به مکاتبات مجمع دربرگیرنده ۴ نکته اساسی است:

- ۱- لزوم تعیین نقش و جایگاه سایر مراجع تولید ۱۱ شاخص فوق الذکر و گزارش گیری از آن حوزه ها و نیز هماهنگی بین بخشی
- ۲- شورای عالی انقلاب فرهنگی را به عنوان مرجع اصلی شاخص های فرهنگی در بعد عمومی معرفی می کند و خواستار رسیدگی به این موضوع از سوی این نهاد می باشد.

۳- لزوم بازنگری و ویرایش شاخص های احصاء شده با حضور دیگر نهادهای فرهنگی

۴- ارائه گزارش از میزان عملکرد شاخص ها به دلیل توقف ۳ طرح ملی پیمایش ارزش ها و نگرش ها امکانپذیر نمی باشد.

البته وزارت خانه در سال ۱۳۹۴ و در پاسخ یه نامه کمیسیون چشم انداز و امور نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام، تعداد ۱۸ شاخص و قلم آماری که در تمامی اسناد بالادستی دیگر از جمله برنامه های توسعه اول تا پنجم و شاخص های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی وجود دارد را احصا و گزارش ۱۰ ساله آنها را به مجمع ارائه کرده است.

نقد و بررسی کتاب " شاخص های ارزیابی و پایش تحقق سند چشم انداز " و مجموعه اقدامات کمیسیون

چشم انداز و امور نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام

بعد از بررسی و شناخت فعالیت های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی درباره سند چشم انداز ۱۴۰۴، اینک دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام- کمیسیون چشم انداز و امور نخبگان -به عنوان متولی و ناظر اصلی شاخص های این سند چشم انداز، مورد نقد و بررسی قرار می گیرد.

دبیرخانه مذکور در سال ۱۳۸۹ شاخص های پایش و ارزیابی سند را به صورت آزمایشی و پیشنهادی مصوب و به حوزه ها برای بررسی و ارائه نقطه نظرات ابلاغ کرد. این کمیسیون در سال ۱۳۹۰ شاخص ها را مورد بازبینی و پالایش قرار داد و سرانجام ۱۱ شاخص فرهنگی سند چشم انداز مرتبط با وزارتخانه که پیش تر درباره آن ها بحث شد، را ابلاغ کرد.

در پی آن کمیسیون چشم انداز و امور نخبگان مجمع در سال ۱۳۹۳، کتابی تحت عنوان « شاخص های ارزیابی و پایش شاخص های سند چشم انداز » به منظور پیگیری تحقق اهداف سند چشم انداز ۱۴۰۴ در قالب ۱۲۳ شاخص کلان پایش و ارزیابی سند ذیل هشت محور اجرایی: اقتصادی، عدالت و رفاه اجتماعی، علم و فناوری، زیرساخت و محیط زیست، حکمرانی فرهنگی، سیاست خارجی و امور بین الملل و امور حقوقی-قضایی را تدوین و برای اجرا و رصد و گزارش دهی مستمر و سالانه و پنج ساله به کلیه دستگاهها و نهادها ابلاغ کرد.

این کتاب گرچه دارای نقاط مثبت و مفیدی همچون اختصار و هم شکل و هم فرم بودن جداول است اما دارای نکات مبهم و منفی مهمی به خصوص در بخش فرهنگی می باشد که ابتدا نکات کلی بیان و سپس در خصوص شاخص های تدوین شده در کتاب به صورت مفصل موارد و نکات مبهم و منفی تبیین می شود.

نکات مبهم و منفی کلی بخش فرهنگی کتاب عبارتند از:

۱- تدوین شاخص های مناسب برای هر یک از متغیرهای فرهنگی مندرج در سند بر اساس مبانی تئوریک صورت پذیرفته است. بیدین معنا که برای تدوین شاخص در هر یک از امور سند چشم انداز باید براساس یک الگو ابتدا هدف نهایی مشخص شود و در ادامه متغیرها و مولفه ها تعیین و برای هر یک از آنها شرح شاخص، واحد اندازه گیری و نحوه محاسبه مشخص شود. در حالیکه به نظر می رسد شاخص های مندرج در کتاب فقط تا سطح متغیرهای اصلی است.

۲- سهم و نقش هر یک از نهادهای فرهنگی در شاخص‌ها دقیق و روشن مشخص نشده و اساساً از میان حدود ۳۵ تا ۴۰ دستگاه فرهنگی تنها به نام ۳ سازمان و نهاد فرهنگی اشاره شده است و بقیه نهادهای فرهنگی اصلاً نامی از آنها به میان نیامده است چه رسد به میزان سهم و نقش آنها در روند اجرای اهداف فرهنگی سند.

۳- ترسیم اهداف فرهنگی سند چشم‌انداز به درستی تبیین نشده است به طوری که از میان ۱۳ مولفه فرهنگی مندرج در سند اعم از: ارزشهای اجتماعی، دینداری، آزادی، امنیت، عدالت، هویت و... تنها بعد هویت آن برای حوزه فرهنگی در نظر گرفته شده است.

۴- از میان ۱۲۳ شاخص احصاء شده در کتاب، تنها ۲۰ شاخص به حوزه فرهنگ اختصاص یافته و از این میان تنها ۹ مورد آن به صورت مستقیم به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان مرجع تولید آمار اشاره شده است.

۵- ارتباط بین سیاست‌های کلان مثل سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و... با شاخص‌های احصاء شده در این کتاب مشخص نیست و اساساً ارتباط منطقی بین آنها نمی‌توان یافت.

۶- ارتباط منطقی بین شاخص‌های احصاء شده بخش فرهنگ کتاب با شرح اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی وجود ندارد.

۷- کلی‌گویی و عدم شفاف‌سازی در ابعاد نحوه محاسبه، روش جمع‌آوری، مقاطع سنجش و نحوه اندازه‌گیری شاخص‌های ارائه شده مشهود است.

۸- ابعاد بین‌بخش متغیرهای فرهنگی سند از جمله، جامعه‌ای مسئولیت‌پذیر مومن، نهاد مستحکم خانواده، اصول و ارزشهای دینی و انقلابی و... که در چند بعد قابل طرح هستند و ماهیت بین‌بخشی دارند، مبهم و نامشخص است.

۹- در زمان تدوین و انتشار کتاب (۱۳۹۳) حداقل ۱ برنامه توسعه (برنامه چهارم) به انجام رسیده و ۱ برنامه در حال اجرا (برنامه پنجم) و ۱ برنامه (برنامه ششم) در حال تدوین است. همچنین سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در سال ۱۳۹۲ توسط مقام معظم رهبری نیز ابلاغ شده است، با اینحال هماهنگی برنامه‌ها و سیاست‌های کلان با این سند مشخص نیست.

۱۰- الزامات تحقق سند در بعد فرهنگ از جمله در سه دسته نرم‌افزار، سخت‌افزار و مغز افزار به درستی در این کتاب تبیین و جانمایی نشده است.

مسائل و نکات مبهم و منفی شاخص‌های فرهنگی و هنری تدوین شده در کتاب مذکور عبارتند از:

مسائل مربوط به شاخص های فرهنگی تدوین شده توسط کمیسیون چشم انداز و نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام در کتاب " شاخص های ارزیابی و پایش تحقق سند چشم انداز" را می توان در دو دسته بیان کرد: ۱- مسائل تحلیلی- نظری ۲- مسائل مربوط به هماهنگی در تولید شاخص ها

۱- مسائل تحلیلی - نظری؛ شاخص های فرهنگی همواره در مظان کیفیت پایین و همچنین ضعف روایی و پایانی قرار دارند. شاخص های فرهنگی تدوین شده در کتاب مورد نظر از عدم تمرکز، غیر واقعی بودن و همچنین طراحی ضعیف رنج می برند. هزینه های گزاف و صرف نیروی انسانی متخصص برای تهیه گزارشهای ملی سالیانه، ۵ ساله و ۱۰ ساله مبتنی برچنین شاخصهای ضعیفی نتیجه ای جز سپردن آنها به قفسه کتابخانه یا مخزن آرشیوهای ملی ندارد. استفاده از شاخص های فرهنگی و اعمال آنها در اولویت بندی و هدفمندی یا انتخاب و ارزیابی برنامه توسط چنین شاخص هایی هنوز با علامت سؤال بزرگی روبرو است. با توجه به این محدودیت ها، مسائل تحلیلی - نظری زیر درباره شاخص های فرهنگی احصاء شده توسط کمیسیون نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام مطرح است:

۱-۱- سردرگمی حوز ها نسبت به اینکه شاخص های تدوین شده چه هستند و چگونه باید مورد استفاده واقع شوند.

۱-۲- اساساً برای تولید کنندگان آمارهای شاخص های فرهنگی احصاء شده دو سؤال عمده مطرح است:

الف) ارتباط میان شاخص ها، داده ها و آمارها از یکطرف و تحلیل های فرهنگی ثانویه ناشی از تولید این آمارها چه می تواند باشد.
ب) نقش و وظیفه هر یک از تولیدکنندگان و یا به معنای دیگر حدود و ثغور وظایف هر یک از آنها با توجه به شرح وظایف؛ اهداف و سیاست های درون و برون دستگاهی چه می تواند باشد.

۱-۳- کیفیت پایین شاخص ها. کیفیت شاخص ها بستگی تام به کیفیت یا حتی اساساً وجود داده های فرهنگی است. زمانی که داده های فرهنگی برای تولید یک شاخص نامعلوم باشد دو مشکل عمده پیش می آید: الف) نامشخص بودن آمارهایی که باید تولید شوند تا بوسیله آنها شاخص مورد سنجش قرار گیرد. ب) عدم استفاده بهینه از شاخص ها و داده های موجود و تولید شده

۱-۴- چارچوب های پیچیده و عدم سهولت کاربرد. وجود چنین چارچوب های پیچیده، مبهم، درهم تنیده و نامشخص برای هر یک از شاخص های فرهنگی، عملاً امکان سنجش، و کارائی و عملیاتی شدن آنها را زیر سؤال می برد و نمی توان مورد استفاده اهداف خاص سیاست گذاری و برنامه ریزی قرار گیرد.

۱-۵-اهداف مبهم. اهداف مندرج در شاخص‌های فرهنگی احصاء شده توسط دبیرخانه مجمع، عمدتاً گسترده، انتزاعی و با زبان مبهم ارائه شده است. دلیل آن می‌تواند ضعف مبانی تئوریک این کار باشد. اهداف مبهم این شاخص‌ها، موجب عدم دقت، ابهام و پیچیدگی در تولید و کاربست شاخص‌ها خواهد شد.

۱-۶-عدم پایایی و روایی شاخص‌ها. همراه شاخص‌های فرهنگی باید از یک میزان روایی و پایایی برخوردار باشند به عبارت دیگر باید شاخص‌ها برای اندازه‌گیری آن چه که باید اندازه‌گیری شود تدوین شوند و همچنین در موارد مشابه و در موقیت‌های مختلف انتظار نتایج تقریباً همسانی از آنها داشت که در خصوص شاخص‌های تدوین شده در کتاب مجمع شاخص‌ها فاقد این مزیت می‌باشند.

۱-۷-عدم امکان تطبیق شاخص‌ها با شاخص‌های کشورهای حوزه سند چشم‌انداز. شاخص‌های تعیین شده باید قابلیت مقایسه با سازمان‌های مشابه در ۲۴ کشور حوزه سند چشم‌انداز را دارا باشند که شاخص‌های فرهنگی تدوین شده از این مزیت برخوردار نیست.

۲- مسائل مربوط به هماهنگی در تولید شاخص‌ها؛ علاوه بر مسائل تحلیلی - نظری عدم هماهنگی میان سازمانها و ارگانهای مشخص شده دخیل در تولید شاخص‌های توسط مجمع مزید بر علت است و مسائل و مشکلاتی را به شرح زیر به همراه دارد.

۲-۱ دوباره کاریها. این دوباره کاری‌ها باعث می‌شود هر یک از دستگاهها تنها جنبه‌هایی از شاخص‌ها را از دید خود پوشش دهند و به تولید آمارهای تکراری بپردازند.

۲-۲ روشهای متفاوت. حوزه‌هایی که موظف به تولید شاخص‌ها هستند به دلیل همگرا و هماهنگ نبودن تولید شاخص‌ها، روشهای متفاوتی را به کار می‌گیرند هرچند که طبیعی است هر دستگاه بنا به اقتضائات خود روشهای متفاوتی را بکار گیرد ولی همکاری و هماهنگی در ایجاد روشهای یکسان جزو اقتضائات تولید آمار یک شاخص می‌باشد.

۲-۳ پراکندگی شاخص‌های فرهنگی. این پراکندگی شاخص‌ها، هماهنگی در تولید و ارائه آنها توسط تولید کنندگان را در پی دارد. همچنین با نگاهی به شاخص‌های احصاء شده می‌توان دریافت که در بسیاری از حوزه‌های فرهنگ و هنر که اساساً متولی آنها وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است هیچ شاخص و نشانگری دیده نشده است از جمله آنها حوزه مطبوعات، هنر، سینما و فضای مجازی و رسانه‌ای

۲-۴ عدم هماهنگی شاخص‌ها با سایر اسناد بالادستی. در زمان تدوین کتاب ۲ برنامه توسعه تدوین و اجرا شده و عملاً شاهد آنیم که شاخص‌های تدوین شده در کتاب هیچ نوع سنخیتی و همبستگی محتوایی و شکلی با شاخص‌های برنامه‌های توسعه ندارد. در مورد

اسناد دیگر که قبلا به آنها اشاره کردیم، نیز وضع به همین منوال است و اساسا به جز یک مورد بقیه شاخص های تدوین شده در کتاب با سایر اسناد مذکور نیز هیچگونه همبستگی ندارد..

در پایان باید گفت که نقاط ضعف این کتاب در بخش فرهنگ از همه بخش ها پر رنگ تر است به ویژه کیفیت و غنای شاخص های مطرح شده پایین و ضعیف و نیازمند بازنگری است.

جمع بندی؛ تحلیل و نقد چشم انداز فرهنگی سند چشم انداز

عدم اتفاق نظر در مفاهیم و تعاریف واژه فرهنگ و همچنین ماهیت ارزش مدار مفهوم " فرهنگ " موجبات این سکوت و سرگردانی برنامه ریزان و بی سامانی طرح هایی چون مهندسی و پیوست فرهنگی را فراهم آورده است. در برخی موارد از جمله سند چشم انداز، برنامه نویس، فرهنگ را به جزئی از حوزه اجتماعی تقلیل داده و برای تبیین جایگاه بخش فرهنگ در این سند برنامه ریزی بلند مدت ، دچار ابهام و کلی نگری شده است. شاخص های کیفی مورد نظر مجمع ، دایره مفهومی فرهنگ را چنان گسترده و کلان تعریف کرده است که در تدوین و تطبیق آنها عملا بایستی از حوزه کنش انسانی و برنامه ریزی خارج شد.

در صورتیکه اهداف متعالی و کلان برنامه های بلند مدتی چون چشم انداز، به اهداف کوچکتر و میان مدت در برنامه های پنج ساله تقلیل یابد، ارتباطی کمی و کیفی بین سند و برنامه ایجاد می شود. برنامه ریزی فرهنگی شامل الزامات، اقدامات و برنامه های عملیاتی در امور تولید، توزیع و مصرف کالاهای فرهنگی است و منظور ساز و کارهایی است که معطوف به تولید محصولات فرهنگی و توسعه صنایع فرهنگی خواهد شد. بر اساس شرح اهداف، وظایف و راهبردها، ماموریت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ساماندهی این امور است. افزایش متوازن این محصولات همگام با ارتقاء سطح سواد و دانش مردم ، که ماموریت مشترک نهادها و دستگاه های فرهنگی ، آموزشی کشور از جمله وزات متبوع است، موجبات تحقق جامعه دانایی محور را رقم خواهند زد.

برنامه ریزی برای نظام فرهنگی دشوار اما غیر ممکن نیست از اینرو آمیختگی مفاهیم نظام فرهنگی و صنایع فرهنگی در برنامه ریزی ، موجب سردرگمی و عدم تحقق اهداف برنامه شده است. اگرچه برنامه ریزی های عقلانی " بایستی مقید به ارزش های فرهنگی هم باشند، اما در یک برنامه ریزی فرهنگی ، ارزش های انتزاعی و عام، اهداف عملیاتی برنامه محسوب نمی شوند و این همان چیزی است که مجمع با احتساب شاخص های کیفی خواهان ارائه گزارش تحقق شان شده است. ارزش ها مفاهیمی بسیار کلان و انتزاعی هستند که عملیاتی کردن همه آنها امکان پذیر نیست. این تنگنا در سند چشم انداز ، بررسی میزان تحقق اهداف برنامه را به اندازه گیری

شاخص هایی کیفی گره زده است که تاکنون عالی ترین مرجع فرهنگی کشور یعنی شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز در تدوین و تصویب آن راه به جایی نبرده است. طبق قانون شرح اهداف و وظائف شورای عالی انقلاب فرهنگی، عملیاتی یا " کمی " کردن آرمان های فرهنگی سند چشم انداز در صلاحیت این شورا است و تنها پس از تایید و تصویب این مرجع فرهنگی ، شاخص های مذکور می تواند در دستور کار دستگاه های فرهنگی کشور برای ارائه گزارش قرار گیرد.

رویکرد سند چشم انداز در یک تقسیم بندی کلی نظر به اموری ایدئولوژیک ، اخلاقی ، مقایسه ای ، اجتماعی و مردم محور دارد و در صورت جابجایی شاخص های کمی فرهنگی می توان به تغییراتی مثبت در این موارد کیفی هم نظر داشت.

چه باید کرد؟ (پیشنهادات و راهکارها)

در فرایند ترجمان چشم انداز به یک نقشه ی راه، شاخص سازی یک عامل حیاتی موفقیت است. آن چه مهم است این که سند چشم انداز در نهایت باید تبدیل به برنامه ی اقدام برای همگان شود، به گونه ای که تکلیف همه دستگاه های فرهنگی کشور در دوره ی زمانی چشم انداز به خوبی از آن برآمده باشد. نقشه ی راه باید واجد سه محور اساسی باشد که عبارتند از:

۱- تعریف یک مسیر ارتباطی سه سویه بین مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی و دستگاه های فرهنگی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۲. ترجمان سند به شاخص ها و سازوکار سنجش شاخص ها به گونه ای که عرصه ی عملکرد را بتوان تا متن سند رصد کرد و تحقق اجزای سند را

سنجید

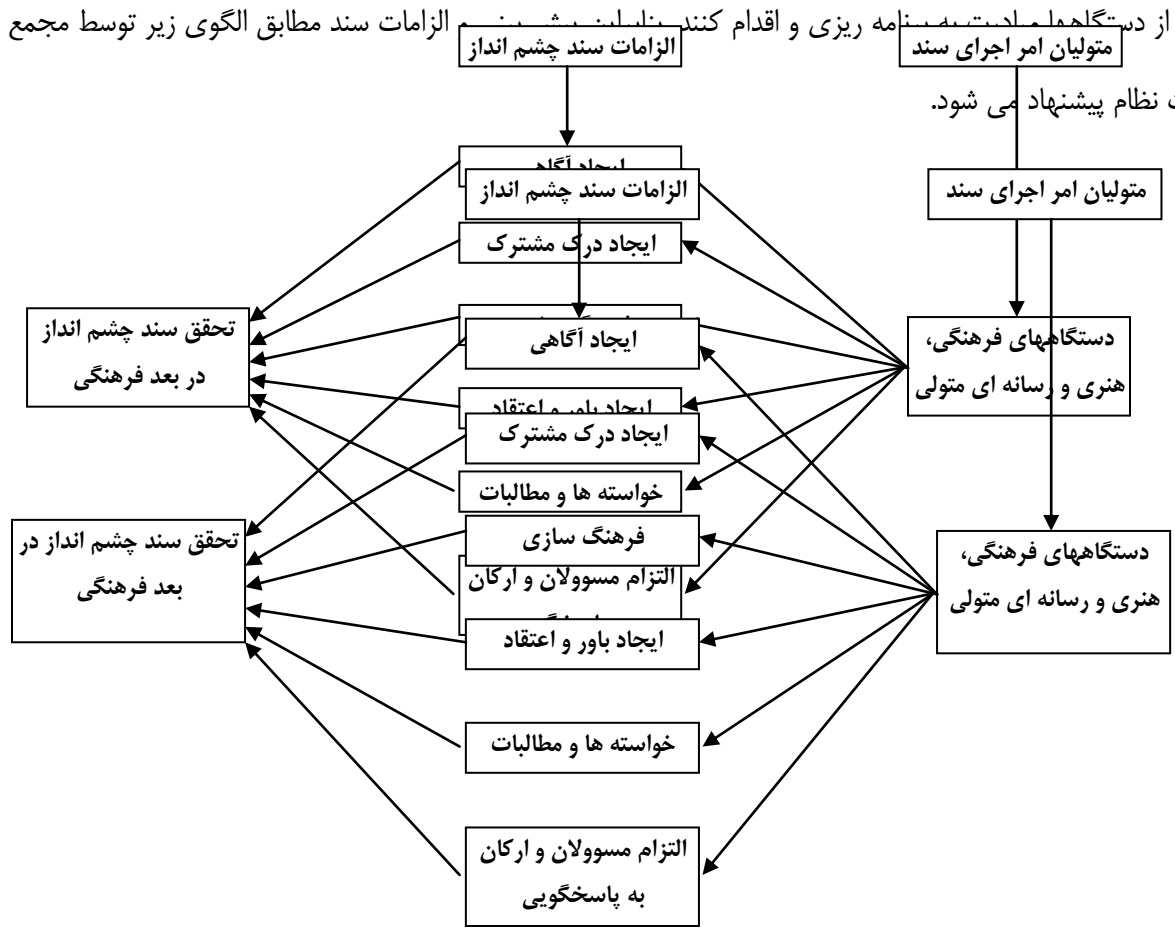
۳. تدوین یک نظام جامع تقسیم وظایف برای تحقق سند برای تمامی مکلفین از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

تحقق اهداف چشم انداز نیازمند طی یک فرایند صحیح است. باید ضمن اهتمام به طراحی، اجرا و کنترل، با فرایندی صحیح و عادلانه، نتایج حاصل از چشم انداز نیز به صورت مستمر رصد شود. یعنی فرایندگرایی و نتیجه گرایی توأم، لازمه ی تحقق چشم انداز است. فرایند فوق در بخش دولتی در نهایت مجموعه ای از قوانین شکل دهنده ی رفتار را پدید خواهد آورد که ضمن فرهنگ سازی، چشم انداز را هدف اساسی و اولویت اول تمامی جوارح و ارکان حکومت خواهد کرد.

با توجه به موارد فوق الذکر پیشنهاد ها و راهکارهای عملی تحقق سند چشم انداز در دو سطح : ۱- برون دستگاهی ۲- درون دستگاهی پیشنهاد می شود.

الف- پیشنهادات برون دستگاهی

۱- بعد فرهنگی سند چشم انداز ۱۴۰۴ دارای الزامات، متغیرها و شاخص هایی است که مراجع بالادستی تصمیم گیر حوزه فرهنگ از جمله شورای عالی انقلاب فرهنگی و مجمع تشخیص مصلحت نظام می بایست در مرحله اول نسبت به شناسایی و احصای الزامات، متغیرها و شاخص های فرهنگی سند اقدام کنند و در مرحله بعد سایر اسناد بالادستی حوزه فرهنگ از جمله؛ سیاست های کلی برنامه های توسعه، اقتصاد مقاومتی، سند مهندسی فرهنگی کشور، نقشه جامع علمی کشور، سند آمایش سرزمین، سیاست های کلی فرهنگی و سایر موارد مشابه را با الزامات، متغیرها و شاخص های احصا شده سند مطابقت دهند و تا حد ممکن آنها را همسان نمایند و در مرحله بعد و با حضور دستگاههای فرهنگی از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نسبت به تعیین نقش و وظیفه و نحوه ی عمل هر یک از دستگاهها تدبیرنامه ریزی و اقدام کنند.

۲- چشم انداز توسعه که نگرش نظامند و سیستماتیک به تغییرات مطلوب اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشور است، مبتنی بر آرمان هایی است که در افق ۲۰ ساله در قالب چهار برنامه میان مدت توسعه تحقق می یابد. لذا در زمینه فرهنگی هماهنگی بین برنامه های توسعه و انطباق آنها با اهداف سند چشم انداز در این زمینه ضروری است.

۳- در سند چشم انداز به ، ((هویت)) ، به عنوان یکی از اصلی ترین مولفه های فرهنگی تاکید شده است. در متن سند آمده است ایران کشوری توسعه یافته است... با هویت اسلامی و انقلابی. از آنجا بخشی از این هویت بخشی در نظام فرهنگی صورت می گیرد، ضروری است بین هویت های سه گانه اسلامی ، ایرانی و انقلابی به عنوان سه مولفه هویتی تشکیل دهنده جوهره فرهنگی سند چشم انداز نگریسته شود ، چرا که غفلت از این امر می تواند از سه هویت مکمل ایرانی،اسلامی و انقلابی ، سه هویت متعارض پدید آورد که بخش قابل توجه ای از سرمایه های فرهنگی را بر باد دهد.

الف-پیشنهادات درون دستگاه

۱-انجام طرح مطالعاتی " احصاء شاخص های فرهنگی و هنری سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران و تطابق آن کشورهای حوزه سند چشم انداز ۱۴۰۴ " ؛

در این طرح می بایست شاخص های فرهنگی ۲۴ کشور حوزه سند شامل: **آذربایجان، اردن، ارمنستان، عربستان سعودی، قطر،**

ایران، ترکمنستان، عمان، کویت، رژیم اسرائیل، بحرین، ترکیه، فلسطین، گرجستان، مصر، افغانستان، پاکستان، سوریه، قرقیزستان، لبنان، امارات متحده عربی، تاجیکستان، عراق، قزاقستان، یمن، احصا و سپس با همسان کردن شاخص های ۲۴ کشور فوق با شاخص های فرهنگی کشورمان، مشترکات شاخص ها احصاء شده و وضعیت عملکردی این شاخص های مشترک به نسبت وضع عملکردی شاخص ها در کشور سنجیده و با تعیین وضع موجود، راهکارهایی برای رسیدن به جایگاه برتر و بالاتر از کشورها در شاخص ها اندیشیده شود.

۲-درباره شاخص های سند چشم انداز مرتبط با وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نگارنده مطلب پس از مرور و بررسی شاخص های فرهنگی مندرج در ۱۰ سند بالادستی شامل: ۱-شاخص های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی ۲-شاخص های فرهنگی برنامه های اول تا ششم توسعه ۳-شاخص های مصوب شورای فرهنگ عمومی ۴-شاخص های فرهنگی یونسکو ۵-شاخص های مصوب مرکز آمار ایران(ماده ۶۸ قانون) ۶-شاخص های سند آمایش سرزمین ۷-شاخص های نقشه مهندسی فرهنگی ۸-شاخص های نقشه جامع علمی کشور ۹-شاخص های سالنامه آمار فرهنگ و هنر ۱۰-شاخص های کتاب پایش سند چشم انداز (تدوین شده توسط کمیسیون نخبگان مجمع تشخیص مصلحت نظام)، همچنین بررسی شرح اهداف و وظائف و سیاست های راهبردی وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی و مولفه ها و متغیرهای فرهنگی سند چشم انداز از جمله رشد فرهنگ، توسعه فرهنگی، ایجاد فرصت های برابر و عدالت فرهنگی، الهام بخش بودن در جهان اسلام و ...، تعداد ۴۶ شاخص های عملکرد که در اسناد فوق الذکر همواره درج شده و پرتکرار می باشد و نیز متناظر با این متغیرهای فوق الذکر و نشان دهنده ی حرکت بخش به سمت تحقق اهداف و متغیرهای سند می باشد به شرح زیر پیشنهاد می شود:

۱-سرانه شمارگان کتب منتشره	۱۱-میزان مبلغین اعزام شده به خارج از کشور یا تحت پوشش	۲۱-میزان موقوفات فرهنگی به کل موقوفات کشور	۳۱-میزان فیلم های شرکت کننده در مجامع بین-المللی	۴۱-نسبت اعضای کتابخانه های عمومی کشور به جمعیت باسواد
۲-سرانه عناوین کتب منتشره	۱۲-شمارگان کتاب های توزیع شده در خارج از کشور	۲۲-میزان بقاع متبرکه شناسایی و ثبت شده	۳۲-میزان عناوین فیلم های صادر شده به خارج از کشور (سینمایی، ویدیویی و...)	۴۲-میزان زائرین اعزامی به حج تمتع و عمره
۳-میزان ناشران فعال	۱۳-میزان نمایندگی های خبری داخل و خارج از کشور	۲۳-میزان نرم افزارهای چند رسانه ای تولید شده داخل	۳۳-سرانه صندلی مراکز اجرای برنامه موسیقی و تئاتر	۴۳-میزان زائرین اعزامی به عتبات عالیات و سوریه
۴-سرانه ظرفیت چاپخانه های کشور	۱۴-شمارگان نشریات روزانه به هزار نفر	۲۴-سرانه بازی های رایانه ای داخلی تولید و عرضه شده	۳۴-شمارگان عناوین نمایش های تولید شده	۴۴-سرانه موسسات فرهنگی و هنری غیر دولتی
۵-نسبت انجمن ها، تشکل ها و صنوف فرهنگی و	۱۵-شمارگان نشریات	۲۵-میزان واحدهای فرهنگی	۳۵-شمارگان موسیقی تولید و تکثیر شده به	۴۵-میزان یارانه اختصاص یافته به کالاها و خدمات

هنری (سینمایی، مطبوعاتی، قرآنی، فرهنگی و هنری) غیر دولتی فعال به کل انجمن ها، تشکل ها و صنوف	محلی در حال انتشار	دیجیتال دارای مجوز	صورت نوار کاست و cd	فرهنگی
۶-نسبت عناوین کتابهای دینی به کل عناوین کتاب	۱۶-سرانه کاغذ مصرفی مطبوعات	۲۶-نسبت برخورداری مساجد از کانون های فرهنگی هنری	۳۶-سرانه نگارخانه های فعال	۴۶-سرانه فروشگاههای عرضه محصولات فرهنگی و هنری
۷-نسبت شمارگان قرآن کریم به کل کتابهای دینی منتشر شده و	۱۷-نسبت نشریات دینی منتشره به کل نشریات	۲۷-نسبت مساجد دارای کتابخانه و محل اجتماعات فرهنگی به کل مساجد	۳۷-میزان دفعات اجرای نمایش	
۸-سرانه کانون های قرآنی دارای مجوز	۱۸-میزان عناوین نشریات الکترونیکی به کل نشریات	۲۸-میزان تقدیر از پدیدآورندگان کالاها و خدمات فرهنگی	۳۸-سرانه صندلی مراکز اجرای برنامه موسیقی و تئاتر	
۹-سرانه سایت ها و نرم افزارهای دینی	۱۹-تعداد دکه ها و مراکز فروش مطبوعات	۲۹-سرانه ظرفیت سالنهای سینما(صندلی/سالن)	۳۹-سهم صادرات کالاهای فرهنگی و هنری به کل صادرات	
۱۰-تعداد نمایندگی های و رایزنی های فرهنگی خارج از کشور	۲۰میزان یارانه اختصاص یافته به کالاها و خدمات فرهنگی	۳۰-تعداد عناوین فیلم های سینمایی تولید شده	۴۰-سرانه زیر بنای کتابخانه های عمومی(شهری، مساجد روستایی)	

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی می بایست نسبت به تولید آمارهای ۱۲ ساله (۸۴-۹۵) مربوط به شاخص هایی فوق الذکر که فاقد آمار و ارقام هستند، اقدام کند.

۳-سیاست های کلی واسطه ای اصلی بین چشم انداز و عرصه و میدان عمل است. چشم انداز به خودی خود اجرایی نمی شود، بلکه تبدیل آن به یک قوانین و مقررات عملیاتی (برنامه ی پنج ساله، برنامه و بودجه ی سالیانه) در چهارچوب سیاست های اجرایی برآمده از سیاست های کلی، اصلی ترین مسیر تحقق آن است. بنابراین طراحی یک پلان عملیاتی در وزارت خانه مطابق الگوی زیر پیشنهاد می شود

منابع:

- عساریان نژاد، حسین(۱۳۸۵). بررسی موانع نهضت تولیدعلم در راستای تحقق اهداف سند چشم انداز، از مجموعه مقالات همایش ملی سند چشم انداز ، جلد چهارم، مجمع تشخیص مصلحت نظام
- سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴(۱۳۸۲)" بیانات مقام معظم رهبری"، سازمان مدیریت و برنامه ریزی
- جلال آبادی، اسدالله(۱۳۸۵) " موانع پیش رو سرمایه گذاری در سند چشم انداز بیست ساله کشور" مجموعه مقالات همایش ملی سند چشم انداز جمهوری اسلامی در افق ۱۴۰۴ ، جلد سوم
- قهرمانی ، محمد و کریمی صمدی ، علیرضا(۱۳۸۵)" توسعه مدیریت ؛ چالش بنیادین تحقق اهداف سند چشم انداز بیست ساله کشور"، مجموعه مقالات همایش ملی سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، جلد پنجم
- کاپلان، رابرت و نورتون، دیوید، همسویی استراتژیک، ایجاد هم افزایی با کارت امتیازی متوازن، ترجمه بابک زنده-دل، انتشارات آسیا، ۱۳۸۶
- قنبری ، علی(۱۳۸۵)" سند چشم انداز در بستر برنامه های توسعه و قانون اساسی " از مجموعه مقالات همایش کلی سند چشم انداز ایران ۱۴۰۴ ، جلد دوم